

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

ПРЕПРИНТ НАУКОВОЇ ДОПОВІДІ

**Реалізація спроможностей інституціональної
теорії для забезпечення сталого й
конкурентоспроможного розвитку агробізнесу й
сільських територій повоєнної України
в умовах євроінтеграції**

Київ - 2025

ННЦ «Інститут аграрної економіки»,
м. Київ, 27 березня 2025 р.

ПРЕПРИНТ НАУКОВОЇ ДОПОВІДІ

«Реалізація спроможностей інституціональної теорії для забезпечення сталого й конкурентоспроможного розвитку агробізнесу й сільських територій повоєнної України в умовах євроінтеграції»

Автор: ЖУК ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

*доктор економічних наук, професор, академік НААН України,
головний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування
ННЦ «Інститут аграрної економіки»,
голова Наукової ради ТДВ «Інститут обліку і фінансів» НААН України*

© Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2025

© Жук В.М., 2025

Дослідження спрямоване на виявлення та вирішення інституційних проблем спотворення державної аграрної політики України, коли «де-юре» декларується розбудова проєвропейського, селяниноцентричного аграрного устрою, а «де-факто» - створюються умови агрохолдингізації, монополізації земельних відносин й аграрних ринків, занепаду сільських територій, усунення механізмів громадського й суспільного контролю та відповідальності влади. Український народ підведено до межі втрати національного земельного багатства, сільської поселенської мережі, перспектив сталої просторової економіки. Усунення цих загроз звичайною владною політикою прийняття чергових стратегій розвитку чи імплементування Спільної аграрної політики ЄС є малоімовірним через укорінення в Україні саме проблемного інституційного середовища. Звідси, обґрунтовується методологічна та методична обмеженість «підходу стратегій» та потреба застосування інституційно глибшого модельного підходу до формування аграрного устрою та державної аграрної політики. Дослідження реалізовує спроможність інституціональної теорії виявити та усунути проблемні інститути та забезпечити інституційний базис сталого й конкурентоспроможного розвитку аграрного бізнесу й сільських територій України. Дослідженнями сформовано теоретичну базу пізнання аграрного устрою та конструювання його перспективних моделей. Аграрний устрій (та державну аграрну політику) структуровано, розглянуто та визначено в якості соціально-економічного інституту, а також сформовано відповідне методологічне й

методичне забезпечення політик його змін. На цій інституціональній основі розроблено модельний алгоритм конструювання пронаціонального та євроінтегрованого аграрного устрою України, виділено його складові, їх змістовне наповнення та досягнуто їх синергетичної спрямованості. Процес моделювання аграрного устрою базовано на інституційно-матричному визначенні суспільного бачення його змісту (що і як розбудовуємо) та організаційному алгоритмі його реалізації через послідовно визначені та втілені візійні, політичні, реформаторські та управлінські дії зацікавлених «команд управління». Обґрунтовано формалізацію моделі аграрного устрою, що спочатку оформлюється у рамкові робочі програмні документи, а згодом – у прийнятті Закону України «Кодекс аграрного устрою України», та інших відповідних нормативно-правових актах. Застосування модельного підходу усуває проблемні інститути як через зміну формальної складової (писаних «правил гри» інституту аграрного устрою), так і через злам проблемних «неписаних правил гри» (звичок, «соціальних мемів»...) шляхом застосування організаційного алгоритму впровадження моделі на усіх рівнях аграрної економіки та сільських територіях.

Ключові слова: аграрний устрій; державна аграрна політика; інституціональна теорія; інститут аграрного устрою; Кодекс аграрного устрою України; сталий розвиток; євроінтеграція; конкурентоспроможність; агробізнес; сільські території; національна ідея; управління; моделювання; повоєнний розвиток України; САП ЄС.

ВСТУП

У 2025 р. виповнюється десять років, відтоді як на Загальних зборах Національної академії аграрних наук України (далі – НААН) було представлено та підтримано вченими й фермерами Селозберігаючу модель аграрного устрою України (протокол загальних зборів НААН № 1 від 26 березня 2015 р.). Модель стала науковим обґрунтуванням необхідності зміни державної аграрної політики на вимоги Революції гідності, курсу на євроінтеграцію. Її широко підтримав малий і середній аграрний бізнес, а також сільське населення. Модель була заслухана й обговорена Громадською радою при Мінагрополітики України.

Закладені в Селозберігаючій моделі ідеологію та заходи публічно владні структури не відкидали. Певним чином, ігнорування виражалось

продовженням звичних для влади підходів з написання нових редакцій Стратегій. Проте, звичний підхід не усував, а укорінював проблему спотворення реальності, коли «де-юре» декларується «фермерська» чи «багатоукладна» аграрна політика, а «де-факто» – реалізується «агрохолдингова». Залишається «розмитою» структура державної відповідальності за таку політику, не забезпечується її підконтрольність громадянському суспільству, проігноровані базові теоретичні фундаменти її функціонування. Під час трагічної війни пріоритетною стала «реформа купівлі-продажу» земель сільськогосподарського призначення. На жаль, це далеко не повний перелік проблем наявної державної аграрної політики. Очевидно, що звичними підходами таку політику не змінити. Доцільними стають зусилля з пошуку та застосування певних новаторських підходів, зокрема запровадження модельного підходу до формування й реалізації національної аграрної політики, що, у свою чергу, потребує удосконалення відповідного науково-прикладного забезпечення.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ АГРАРНОГО УСТРОЮ Й ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Ідентифікація проблем свідчить про спотворення реальності в державній аграрній політиці України (рис. 1), коли декларується підтримка формування середнього класу в сільській місцевості, а реально створюються умови до агрохолдингізації, монополізації земельних відносин й ринків; коли ігнорується занепад сільських територій, руйнується спадковість аграрної політики, усуваються механізми громадського й суспільного контролю та відповідальності влади (табл. 1). При цьому, критично оцінюється ефективність декларування аграрного розвитку в численних владних Стратегіях й Програмах (рис. 2). Вказано на їх виключну націленість на

інтереси олігархії, без врахування широкого спектру інституційних чинників (рис. 3).

- ❑ спотворення декларованої нормативно-правовими актами аграрної політики (коли у них «де-юре» декларується «фермерська багатокладна» політика а «де-факто» – реалізується «агрохолдингова»);
- ❑ розбалансованість виробництва, доходів та сільського розвитку за наслідками політики від «владних стратегічних документів»;
- ❑ ігнорування науково-інституційного забезпечення при формуванні аграрного устрою та політик виробничого та сільського розвитку;
- ❑ формальне імплементація у владних стратегіях САП ЄС під «агрохолдингові» інтереси;
- ❑ обмеженість участі інституційно широкої аграрної спільноти у формування ті реалізації аграрної політики.

Рис. 1. Проблеми, на вирішення яких спрямоване дослідження

Таблиця 1
Проблеми державної аграрної політики України у 1990–2020 рр. *

Позиція	Показники	Роки			2020 р., % до 1990 р.
		1990	2005	2020	
1 **	Виробництво у порівнянних цінах, у сь о г о, млрд грн	649,7	427,9	612,1	94,2
1.1	у тому числі продукція рослинництва	382,9	301,3	473,4	123,6
1.2	продукція тваринництва	266,8	126,6	138,7	52,0
2	Кількість населення, зайнятого в сільському і лісовому господарстві, млн осіб	5,01	4,37	2,72	52,9
2.1	у тому числі чисельність найманих працівників, млн осіб	2,87	1,14	0,50	17,4
2.2 ***	Середньомісячна оплата праці штатних працівників сільгоспідприємств, дол.	—	158,0	264,0	—

Джерела: * — дані Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>; ** — розраховано авторами за: Про затвердження Методики визначення постійних цін для розрахунку індексу обсягу сільськогосподарського виробництва. Наказ Державної служби статистики України № 363 від 22.12.2011 р. URL: <https://stat.gov.ua/uk/page-contents/nakaz-vid-22122011-no363>; *** — Кропивко, 2020.

Проблеми державної аграрної політики України у 1990–2020 рр. *

Позиція	Показники	Роки			2020 р., % до 1990 р.
		1990	2005	2020	
3	Сільське самоврядування (сільські та селищні ради), тис. од.	9,0	10,3	1,1	12,2
4	Фермерські господарства, тис. од.	—	41,8	34,2	—
5	Середні агропідприємства, тис. од.	—	14,7	11,4	—
6	Великі й середні підприємства, що подають економічну статистичну звітність, тис. од.	12,4	13,9	5,7	46,0
7 ****	Середній вміст гумусу в ґрунті, %	3,28	3,19	3,07	-0,21 в. п.

Джерела: * — дані Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>; **** — Baliuk, Kucher, 2019; Kucher et al., 2021.

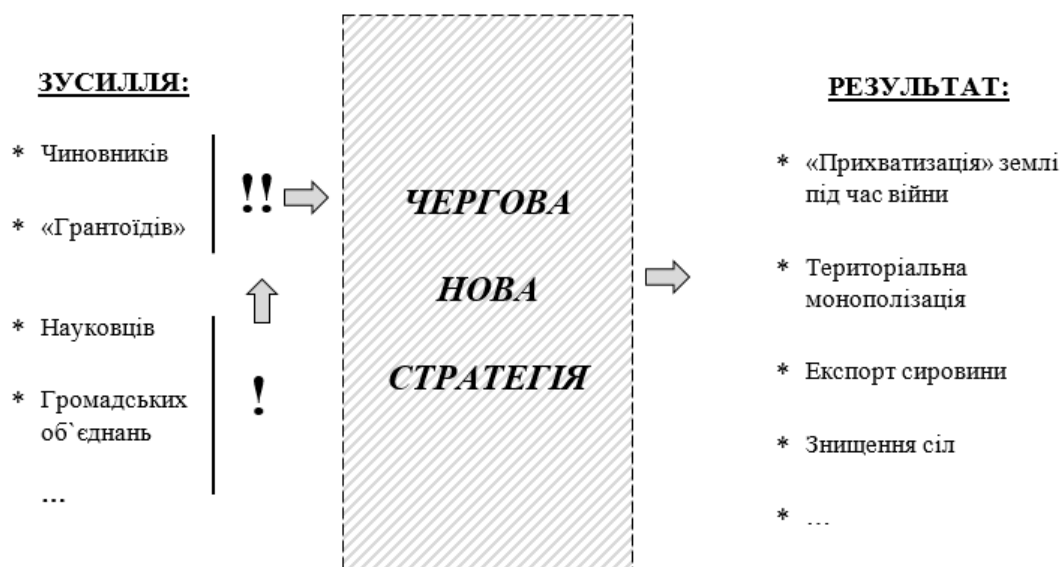

Рис. 2. Проблемність результативності нових стратегій аграрного ринку України

Рис. 3. Українська «загадка» спотворення цивілізованої аграрної політики

Обговорення нових підходів до наукового забезпечення формування аграрного устрою та державної аграрної політики України обумовлено:

1. оцінкою спроможності застосування десятирічного досвіду пошукових напрацювань «модельного підходу планування і реалізації аграрної політики», що включає: основи Селозберігаючої моделі аграрного устрою України, які були розглянуті та схвалені загальними зборами Національної академії аграрних наук України (протокол загальних зборів НААН № 1 від 26 березня 2015 р.); «Селозберігаючу парадигму ринку землі, затверджену 27-м з'їздом Асоціації фермерів та приватних землевласників України та Радою Аграрного Союзу України (2018 р.). Окрім того Селозберігаюча модель аграрного устрою обговорювалася на Громадській раді при Мінагрополітики України (2019 р.);

2. потребою поглиблення теоретико-прикладних засад стратегічного планування державної аграрної політики на фоні проблем вітчизняного аграрного виробництва й сільського розвитку;

3. євроінтеграцією та імплементацією Спільної аграрної політики ЄС в національних інтересах України.

Для Інституту обліку і фінансів НААН дане дослідження є пошуковим (поза тематикою ПНД Інституту). Координація цих досліджень з ННЦ «Інститут аграрної економіки» неформально здійснюється через спільні заходи й публікації.

Дослідження спрямоване на вирішення проблем:

1) укоріненого спотворення олігархією декларованих у нормативно-правових актах з аграрної політики намірів щодо розвитку аграрної економіки й сільських територій, коли «де-юре» декларується «багатоукладна з пріоритетом фермерська політика», а «де-факто» – реалізується агрохолдингова. Як наслідок, наявна проблема «порочної» практики формування нових і нових Стратегій, що використовуються як «ширми» для приховування олігархічної політики та не піддаються інституційному сприйняттю й контролю;

2) розбалансованості виробництва, катастрофічної диференціації доходів по формах господарювання, загалом проблем сільського розвитку, що не відповідає ні декларованим намірам, ні провладній оцінці здобутків. Так, за 30 років (з 1990 по 2020 рр.), виробництво сільськогосподарської продукції в Україні у співставних цінах зменшилось на 6% з дисбалансом у тваринництві у мінус майже 50% та у плюс 23,6% у рослинництві. Кількість населення, зайнятого у сільському господарстві, зменшилась у два рази, а найнятих працівників – більше чим у п'ять разів. При цьому формальне зростання продуктивності праці в рази має наслідком зростання лише на 80% номінальної середньомісячної оплати праці найманих осіб на фоні економічно деструктивно масштабних легальних та тіньових доходів значної кількості власників середніх та великих підприємств.

Навіть за даними Мінагрополітики, за результатами роботи у 2022 році, диференціація між доходами великих та середніх підприємств різниться у 15 разів, а між великими та малими – у 345 разів. Відтак фіксується негативна

динаміка зменшення кількості середніх агропідприємств та фермерських господарств. Відкриття «на повну» ринку землі в умовах війни монополізує земельний капітал та націлює агрохолдинги на спекулятивну модель бізнесу в євроінтеграційних повоєнних умовах. Дотично про орієнтацію на таку модель свідчить і катастрофічне падіння вмісту гумусу у ґрунтах України на 21 пункт з 1990 по 2020 рр.

У розвиток такого, знижується сільська поселенська мережа: за період з 1990 по 2020 рр. кількість об'єктів сільського самоврядування зменшилася з 9 до 1,1 тис. Руйнується система обліково-інформаційного забезпечення державної аграрної політики. Кількість великих та середніх підприємств, що подають економічну статистичну звітність, скоротилась до 46%. Скорочення Державною службою статистики України на вимоги міжнародних стандартів форм та показників статистичних спостережень не компенсована (за браком фінансування) відомчою аграрною статистикою. У таких умовах економічна політика стає «сліпою», натомість посилюється олігархічний вплив на неї агрохолдингів;

3) можливості ігнорування національних інтересів та науково-інституційного забезпечення при формуванні та реалізації аграрних політик. З врахуванням вищезазначеного, таке ігнорування стає для олігархічної влади безпечною практикою. Навіть доробки визнаних з досвідом роботи в державних органах фундаторів вітчизняних реформ аграрної політики – П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, Ю.Я. Лузана, Я.М. Гадзала, Ю.О. Лупенка, С.М. Кваші, М.П. Сичевського та багатьох інших не знаходять належних відгуків у сучасній державній аграрній політиці;

4) формального імплементації у владних стратегіях Спільної аграрної політики ЄС під агрохолдингові інтереси. Зокрема, у крайній такій Стратегії (Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1163-р від 15.11.2024 р.) фермерами в Україні вважаються усі форми господарювання (в тому числі агрохолдингові групи).

Серед головних цілей цієї Стратегії – вирішення світової глобальної продовольчої проблеми та багато іншого поза вітчизняним селяниноцентризмом та селоцентризмом;

5) обмеженої участі аграрної спільноти у формуванні державної аграрної політики, формального обговорення проектів відповідних Стратегій, відсутності механізмів громадського контролю за дотриманням (реалізацією) їх цілей та відповідальності за їх спотворення.

НАУКОВА ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Науковою гіпотезою досліджень є усвідомлення обмеженості більше як 20-річної проблемної практики розбудови вітчизняного аграрного устрою через механізми «переписування стратегій» («підходу стратегій»). Разом з тим, інституціональні доктрини стали фундаментом сучасної економічної науки і практики, де будь-які соціальні устрої, в т.ч. і аграрний, розглядаються й цілеспрямовано розбудовуються саме як соціально-економічні інститути. «Підхід стратегій» обмежено сфокусований лише на частині інституту, а саме на його формальній складовій та вкрай частково й вибірково – на організаційній. За теорією та на практиці розвиток (зміни) в інституті відбуваються лише за умови задіяння усіх його складових, що і спонукає потребу відповідних удосконалень в стратегічному плануванні аграрної політики.

Отже, наукова гіпотеза досліджень базується на підтвердженій практикою розвинутих країн здатності інституціональної теорії та її наукових шкіл вирішувати проблеми розвитку соціально-економічних інститутів, в т.ч. і інститутів аграрного устрою. Модель, як форма наукового пізнання стану та змін у будь-якому явищі, теж найкраще в цілому описує таке явище як інститут, що робить інституційно «модельний підхід» більш дієвим для формування політик змін в аграрному устрої.

Наукова гіпотеза дослідження (1) припускає, що:

- ❑ **Використовується** модельний опис явища соціально-економічного інституту, в т.ч. і інституту аграрного устрою.
- ❑ **Аграрний устрій** – це усталений порядок соціально-економічної життєдіяльності на сільських територіях – тобто окремий інститут, який має складові (формальні, організаційні та неформальні) та їх типову нерозривну взаємодію.
- ❑ **Модель**, як форма наукового пізнання, найкраще описує таке явище як інститут.
- ❑ **«Модельний підхід»** до пізнання інституту, до формування стратегій й тактик його змін найбільш відповідає вимогам системності, комплексності, цілеспрямованості, ефективності розглядів та планів розбудов інститутів.

Наукова гіпотеза дослідження (2) виходить з того, що:

- ❑ Пізнання аграрного устрою й формування політик його змін має бути **інституційно-комплексним**. Тоді коли наявний натепер «підхід стратегій» **обмежено сфокусований** лише на частині інституту.
- ❑ За інституціональною теорією, зміни в інституті відбуваються лише за умови задіяння **усіх його складових**.

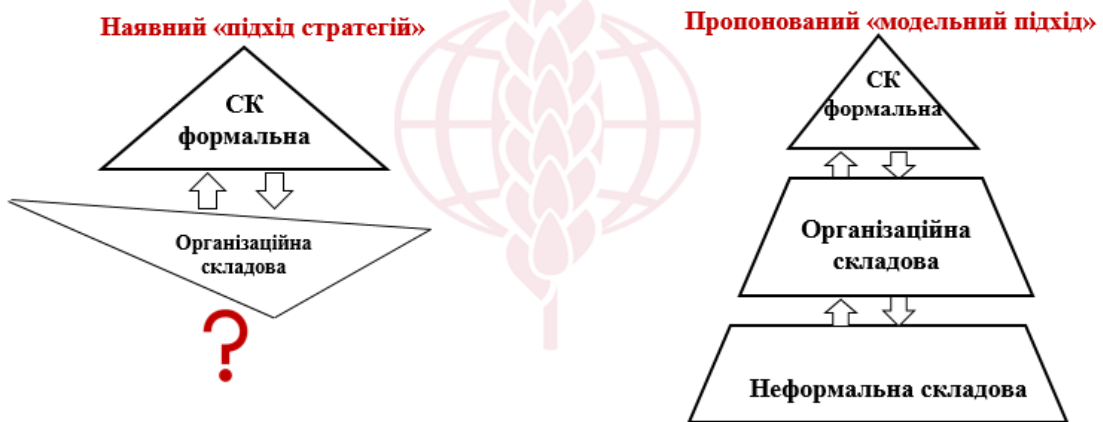

Рис. 4. Наукова гіпотеза дослідження

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета: розробити на базі інституціональних доктрин та інструментарію моделювання нові теоретико-прикладні основи нормативно-програмних документів з розбудови в Україні дієвого (у забезпеченні пронаціонального

сталого розвитку) інституту аграрного устрою в умовах інноваційно-технологічного прогресу та повоєнної євроінтеграції. Запропонувати державі та громадськості алгоритм застосування замість обмеженого «підходу стратегій» інституційно комплексний «модельний підхід» формування сталого аграрного устрою та державної аграрної політики для його досягнення.

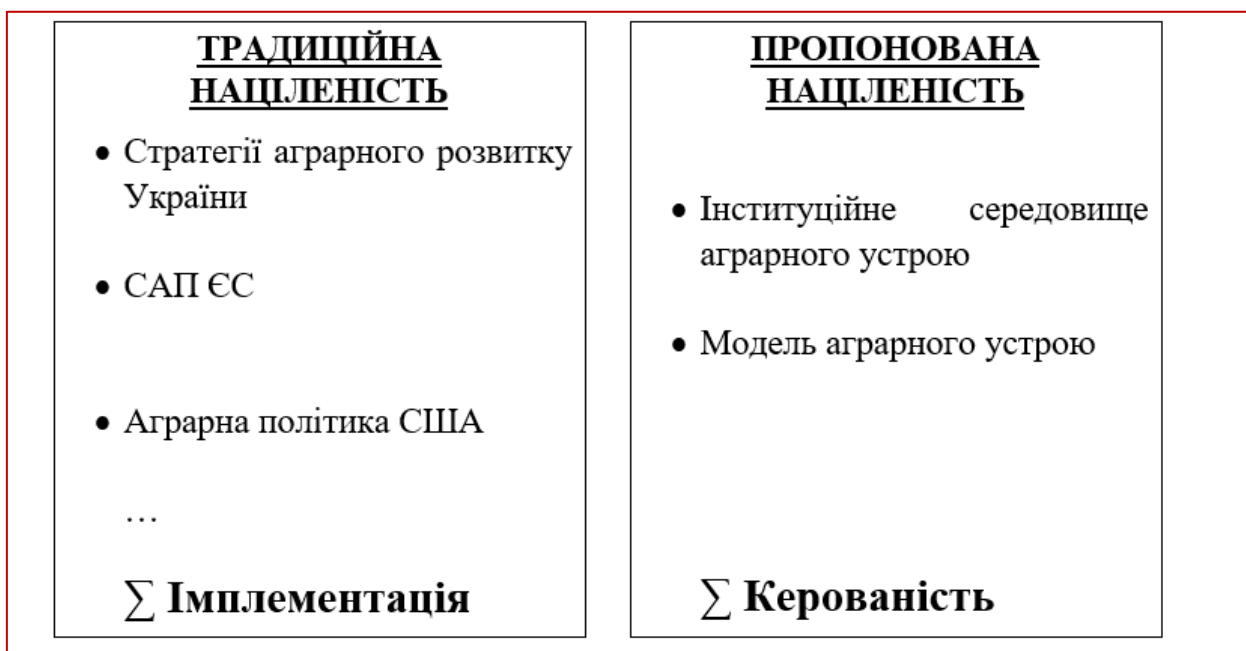

Рис. 5. Об'єкт зусиль: зміна націленості дослідження

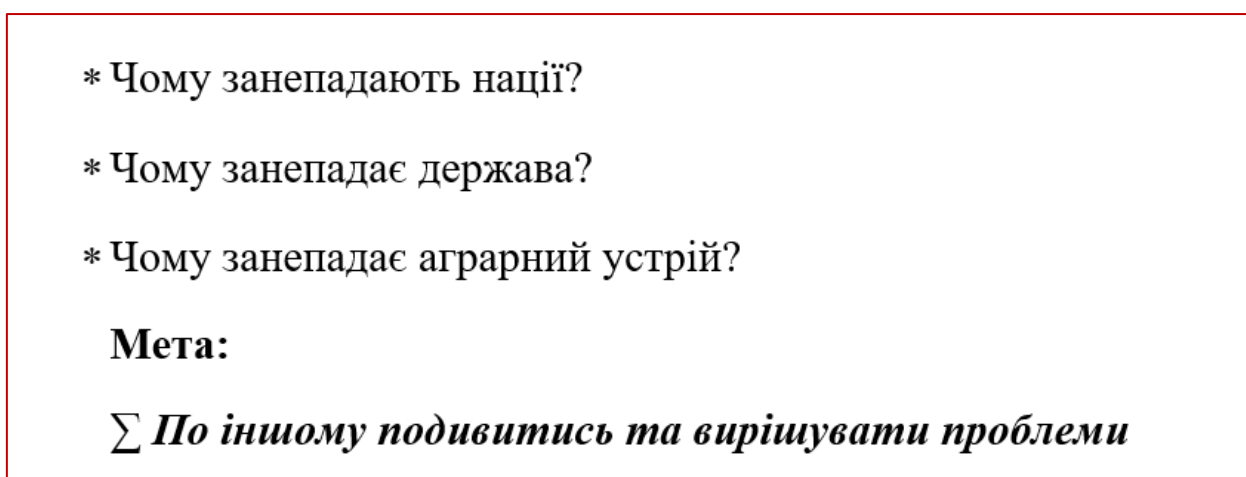

Рис. 6. Запитання, на які дає відповідь інституціональна теорія

ІНСТИТУТ АГРАРНОГО УСТРОЮ

Вчені-економісти, експерти, політики досить складно і дискусійно розмірковують про соціально-економічне явище «інститутів» і цим обмежують можливості практичної реалізації рекомендацій з інституціональної теорії, в т.ч. і при формуванні моделей.

За теорією інституційне середовище певного соціально-економічного устрою моделюється через виділення його базових складових: (1) полюсів – «неформальні інститути» та «формальні інститути», та (2) «організації» (рис. 7).

Запропонована модель (рис. 7) є важливою для розуміння стану інституту (чому він саме такий і до чого він схильний) та шляхів його можливих змін через організації, які функціонують за рахунок політик, реформ й управління, які ми і виділяємо в моделі аграрного устрою (рис. 7).

Рис. 7. Модель соціально-економічного інституту

Рис. 8. Загально-наукове уявлення інституту /
інституційного середовища

Рис. 9. Цілісність та сукупність інститутів: умови виділення сегментів

**ВІДПОВІДНІСТЬ АГРАРНОГО УСТРОЮ РИСАМ ТА
ХАРАКТЕРИСТИКАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ**

1	Деперсоналізація	суспільно-громадянське середовище
2	Суспільна місія	розвиток сільських територій
3	Утилітарні риси	селянин; село; земля, як головний фактор життєдіяльності; аграрне підприємництво
4	Ролі	господар на землі (в т.ч. фермер); сільський житель; аграрій (в т.ч. бізнесмен, вчений-аграрій); сільськогосподарський фахівець (в т.ч. агроном, ветеринарний лікар тощо)
5	Культурні символи	сільське домогосподарство; сільська ідентичність у мистецтві; День працівника сільського господарства...
6	Формальні «правила гри»	окреме законодавчо-нормативне регулювання
7	Неформальна поведінка (традиції)	«хуторянщина», «кумівство» ... тощо

МОДЕЛЬ ІНСТИТУТУ АГРАРНОГО УСТРОЮ

Зазвичай «модель» – це уявне відображення якогось предмету, явища. Модель аграрного устрою – це уявлення про аграрну складову соціально-економічного устрою країни.

Модель базується на об'єктивних факторах, але в гуманітарній сфері часто має суб'єктивне (авторське) тлумачення. У цьому випадку вона не стільки об'єктивно відображає предмет чи явище, а більше засвідчує закладені у ній інтереси. І це ускладнює відповідні дискусії та пошук істини. Так, в Україні, по змісту програмних документів стверджується про фермерську модель аграрного устрою. Натомість більшість людей бачать реальні факти і усвідомлюють наявність агрохолдингової моделі аграрного устрою.

Як правило, модель соціально-економічного устрою має два виміри. Вона структурує (моделює) уявлення про уже наявне, також вона моделює бажаний стан устрою. Свої моделі аграрного устрою можуть формувати за інтересами як фермери чи науковці, так і агрохолдинги чи експортери. Натепер бажаний аграрний устрій публічно змодельовано лише першими.

Проте, другим вдається реалізувати свій незаявлений (прихований по програмних документах) аграрний устрій.

Чому таке можливо? Тому що усвідомлено чи неусвідомлено за весь час незалежної України модельний підхід навіть не розглядався при формуванні державної аграрної політики. Модель аграрного устрою майже не обговорюється галузевим громадянським суспільством, не кажучи про реалізації її складових самим міністерством та іншими владними структурами. Натомість, «утверджена» на рівні країни модель формує чіткі рамки і орієнтири для законодавчих ініціатив. Їх порушення «нездоровими», «невластивими для цієї моделі» інтересами стає очевидним і неприйнятним. Наявність моделі ліквідує «хаос», несподіваність в аграрній політиці, направляє розвиток галузі й сільських територій по домінуючих, формалізованих в моделі суспільних інтересах.

Формування моделі є багатограним процесом. Він має мати ґрунтовне наукове забезпечення, політико-громадське обговорення, поширення в освітнє й інформаційне середовище.

Модель аграрного устрою: базові складові. У спрощеній формі модель будь-якого соціально-економічного устрою, в т.ч. і аграрного, потрібно візуалізувати, уявляти. На початку важливим є її рамкове, структурне уявлення. Ми його представляємо у вигляді піраміди з шістьма основними складовими (рис.10).

Рис. 10. Модель аграрного устрою: базові складові

*Формальні інститути

В основі структури моделі є оцінка неформальних інститутів та їх схильності до бажаних (за задумами моделі) змін. Це об'єктивна основа для реальності опису, бажань неформальних інститутів, а, головне, можливостей щодо їх реалізації.

Врахування інституційного прагнення забезпечує можливість влучного, короткого, конструктивного опису цих бажань, тобто візію – наступну сходинку структури моделі. На етапі формування візії важливе врахування контурів (акцентів) національної ідеї, особливо «аграрних складових» у її змісті і сутності.

Далі політика – наявність, інтерес та спроможність партій, громадських об'єднань, академічної науки організувати підготовку та реалізацію тієї чи іншої моделі. В ідеалі саме суб'єкти цієї «складової», спираючись та реалізуючи свої ідеології, мають організувати опис моделей, їх обговорення та прийняття до реалізації в державній аграрній політиці.

Інститути, візія та політика формують базис й спрямування заходів по реалізації моделі, тобто реформ – наступної складової моделі. Перелік та зміст реформ визначається цілями моделей, ідеологією її розробників.

Реалізація реформ потребує усвідомленого управління, яке зорганізованими зусиллями здатне реалізувати модельні цілі. Зусиллями управління по цілях та змісту реформ, формуються «правила гри» (формальні інститути) аграрного устрою. Їх змістовий опис є вершиною структурованого представлення моделі.

Представлення моделі соціально-економічного устрою за складовими є важливим заходом усунення її вищезгаданих «гуманітарних» недоліків. За такої побудови (структури) змістовий опис моделі набуває як кращого публічного сприйняття, так і чітких рамок для уникнення в державній аграрній політиці «позамодельних» інтересів, забезпечення зручності для суспільного контролю за дотриманням політики моделі.

Аграрний устрій, як і будь-який соціально-економічний устрій, є інститутом. Саме положення інституціональної теорії формують теоретико-прикладну основу як моделювання аграрного устрою, так і опису його наявного стану. Таким чином, модельний підхід забезпечує нове розуміння змісту та структури не лише моделі, а й самого аграрного устрою.

Рис. 11. Інституційні складові інституту аграрного устрою

Рис. 12. Організаційна складова інституту аграрного устрою

Рис. 13. Організаційна складова – рушійна сила зміни інституту

Неформальні інститути, у випадку наших досліджень це «те, що в головах» селян, бізнесменів, представників місцевого самоврядування, психотипи, ментальність, «неписані, але сформовані середовищем правила поведінки», підприємницький потенціал, громадянська активність, схильність до самоорганізації і т.д. Явище досить складне для оцінки кожного компоненту окремо, але при формуванні й опису моделі соціально-

економічного інституту в цілому, стан та можливі зміни неформальної складової прогнозуються.

Організації: ми трактуємо, як поєднання людей у певні організаційні структури. Фермерська родина (господарство), підприємство, кооператив, сільські ради, заклади соціальної сфери та інші організації в селі або сільській громаді. До організацій в аграрному інституціональному середовищі відносяться і політичні партії з відповідною ідеологією, громадські об'єднання виробників та громад, об'єднання за професійними ознаками, профільні управління в районах та обласних державних адміністраціях, Міністерство аграрної політики та продовольства, інші дотичні органи центральної та регіональної влади, галузеві організаційні структури. До складової «організації» в інституті аграрного устрою відноситься і Національна академія аграрних наук, інші дотичні академічні та освітні заклади України.

Окрім формальних організацій з юридичним статусом існують і неформальні організації як-то збори мешканців села, творчі колективи, корпоративні зговори тощо.

Поведінка організацій визначається інституційним полем, що формують його «полюси» неформальні та формальні інститути.

Рушійною силою організацій є їх управління («команди управління»).

У моделі інституту аграрного устрою (рис. 1) нами складова «Організації» розширюється у візію, політику, реформи та управління. В аграрному устрою для організацій вони є головним функціоналом. Так, організації, у першу чергу політичні, громадські, наукові мають напрацьовувати свої ідеології, бачення, тобто політику й візію аграрного устрою, поставити цілі та розробити алгоритми їх досягнення – це реформи. Організації, у першу чергу центральні органи виконавчої влади (далі – ЦОВВ), мають прикласти зусилля для реалізації задумів щодо вдосконалення формальних інститутів змін неформальних інститутів – це управлінський функціонал.

При цьому, при описі функціоналу складових з «організацій» в інституті аграрного устрою важливо послуговуватись фундаментальними знаннями інституціональної теорії щодо взаємозв'язку та взаємодії складових соціально-економічного інституту (рис. 2). Серед них найбільш стійкою до змін та вагомішою по впливу на інші складові є неформальні інститути. Вони по класиці визначають поведінку організації та стан складової «формальні інститути». Інколи цей вплив має не класичну основу більшості неформального інституту, а лише його пасіонарної частини. Так, більш дієві (активніші й спроможніші) організації великого бізнесу мають більші можливості в реалізації своїх інтересів в нормативно-правовому полі. Проте свої інтереси у зміні «формальних інститутів», можуть відстоювати й організації малого та середнього агробізнесу за кращої активності їх «управлінських команд». Звідси потенційна оцінка такої активності має бути врахована при описі політичної, реформаторської чи управлінської складових моделей. Наприклад, це важливо для моделей від фермерів та науковців.

При описі функціоналу організацій в інституті аграрного устрою, важливо враховувати особливості зворотного впливу складових соціально-економічного інституту. Так, його складова «формальні інститути» більш піддатлива до змін, але для сприйняття нових «правил гри» як організаціями, так особливо неформальними інститутами потрібно значно більших зусиль (рис. 2) від «команд управління» організацій.

Формальні інститути: узагальнено нами як формалізовані «писані (нормативно-правові) правила гри». Це чинне законодавство, нормативні акти регуляторів (міністерств/обласних державних адміністрацій і ін.), рішення місцевих органів самоврядування тощо.

Вступ України до ЄС спричинить швидкі зміни у формальній інституційній складовій, але потребуватиме більших зусиль в організаціях і, відповідно, по її складових в моделі аграрного устрою: політика, реформи, управління. Це має бути враховано авторами моделей.

Отже, оцінка інституціонального середовища, його стану та спроможності до змін є важливою при (1) формуванні моделі та опису її складових, та для (2) націленості авторів моделі до критичної оцінки спроможностей існуючих організацій забезпечити бажаний для авторів аграрний устрій.

ВІЗІЯ (НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ) В МОДЕЛІ АГРАРНОГО УСТРОЮ

Візія (національна ідея) в моделі аграрного устрою. Візія – це (узагальнено нами) мрія або образ майбутнього. Це те як бачать аграрний устрій автори моделей, до чого прагнуть. Візія моделі – це її короткий опис, що формує стратегічні цілі для її наступних складових: політики, реформ, управління, а також задає тренд зміни формальних інститутів. Візія – це фактично «візитівка» моделі.

Опис візії моделі має надихати людей (неформальні інститути, їх організації) на досягнення «мрії», досягнення «саме своїх інтересів» в аграрному устрою. Візія не може бути відірвана від «можливостей» інституту. Візія є досяжною мрією (що можливо з такими інститутами), а не фантазією (за межами інституційних можливостей). Отже, візія базується на інституціональній основі, разом з тим, інституціональна основа, як правило, формує і національну ідею.

У філософському сенсі національна ідея являє собою потенціал інституційного середовища країни. Широке розуміння національної ідеї є одним із факторів оцінки спроможності неформальних інститутів (поряд з організаціями) до змін інституційного середовища в цілому, до формування більш «амбітних» моделей. Формування моделі з врахуванням національної ідеї є запорукою її прогресивності, відповідності національним очікуванням, а, відтак, і успішної реалізації.

Національна ідея: в класичному філософському розумінні це те чим нація пишається та до чого прагне. Страшна війна з РФ спонукає («в головах») українство до переосмислення національної ідеї.

Ми пишаємось: давньоруським, козацьким духом нації, шляхетністю її воїнів, умінням згуртуватись на виклики. Нас гріють ціннісні якості нації: гордість сім'єю; красою і внутрішньою силою наших жінок; охайність осель; віра і повага до Божих законів. Ми пишаємось своєю рішучістю, волелюбністю, свободою (від віче у Київській Русі до Майданів). І як добре, що це далеко не повний перелік того, чим ми пишаємось. Проте є ще один глибокий пласт, що гріє і дає силу українству. Це – Богом дана нації родюча земля зі сприятливим гідротермічним кліматом. Тисячоліття, від Трипільської цивілізації до тепер, українці славляться і відчують себе «хліборобами», господарями на своїй землі. Українська земля – це «пуповина нації», незважаючи чи сучасне інституційне середовище це «усвідомлює чи не усвідомлює». Для національних інститутів це «підсвідома» прив'язка, яка сильніша чим поточне «розумове» сприйняття. Земля та наша «господарка» є безперечною гордістю нації та її майбутніх прагнень і це не можна ігнорувати при формуванні й реалізації моделі аграрного устрою.

Розглядаючи національну ідею, важливо розуміти чого ми прагнемо (візію національної ідеї). Звісно ми прагнемо до незалежної державності. Ми уже бачимо, як її формувати в середовищі Європейського Союзу, НАТО, розуміємо важливість самостійної безпекової складової, мріємо про регіональне лідерство. Ці прагнення, як і європейські, демократичні цінності нашої нації, сповідування нею політики сталого розвитку є беззаперечними. Ми усе більше розуміємо важливість глобального (світового) сприйняття нашої самоідентифікації, національної гідності. До нас приходить розуміння мудрості націоналістичної політики, що засвідчує приклад того ж Ізраїлю. У страшній руїні ми бачимо шанси і прагнемо до відновлення нашої економіки на новій інноваційно-технологічній основі; до глобального використання набутої під час війни репутації наших зброярів, потенціалу наших воїнів у

забезпеченні безпеки по світу; ми маємо чудовий базис для розбудови в країні потужного громадянського суспільства; поверненню нації спадщини й перспектив у світовій історії, культурі, науці та освіті. Поряд з цим далеко не повним переліком прагнень ми уже набули відчуття «годувальника світу». Ми прагнемо до лідерства та глобальної ролі в продовольчій безпеці. Ми маємо безмежний потенціал виробництва органічної продукції, біоенергетики та біопалива. Для нас важливо, щоб громадяни України, і сьогоднішні, і прийдешні, мали можливість у самореалізації в глобальній продовольчій місії – бо це важлива складова нашої національної ідеї.

Зазвичай, творчі і талановиті люди можуть коротко формулювати національні ідеї, які через «тези державної пропаганди» «заходять» нації (як то: «обраний народ», «русский мир», «американська мрія», «європейська традиційність» тощо). Інколи вони досить влучно формують національну ідею, що характеризує наявний стан інституціонального середовища нації (як сформулював ще недавно національну ідею українства в певному періоді його існування Лесь Піддерев'янський: «Від...ться від нас»). Наразі через «підсвідомі інституційні глибини», пробуджуючись страшною війною, нація відходить від «хуторянщини»; від «какая разница» приходять до «армія, мова, віра», до інших гідних складових своєї національної ідеї.

З вище наведеного ми прослідковуємо певні контури національної ідеї українства у прагненні: незалежної державності; визнаної гідності; глобальної місії та ефективного розпорядження наявними глобальними ресурсами (рис. 14).

Безумовно, що ці контури потрібно враховувати при формуванні моделей аграрного устрою. Серед іншого, особлива увага має бути земельним відносинам. Українці, які становлять близько 0,5% населення світу, мають 8,8% його кращих сільськогосподарських земель. Частина чорноземів до площі України – 46% (до прикладу, в США частка родючих земель – 5,8%). За мудрого розпорядження, земельне багатство є вічним, безцінним та ще й відновлюваним активом. До того ж, українці спостерігають, як мудро

розпоряджаються своїми вичерпними (невідновлювальними) нафтогазовими активами Норвегія, арабський світ, і не тільки. Так, земельну цінність, земельні відносини тимчасово можна «виключити» з під контролю «українського розуму», але з «інституційної підсвідомості» її національної ідеї це не «виключається». Доречно зауважити, що уся історія економічної науки (від фізіократів до поведінкової економіки і далі) стверджує єдиним джерелом абсолютного багатства в нашому світі – природну родючість землі. За цією оцінкою ми потенційно маємо бути серед найбагатших націй світу. Модель аграрного устрою має цьому сприяти. Наприклад, як Селозберігаюча модель аграрного устрою.

Рис. 14. Контури національної ідеї України

Отже, формуючи візію – опис що прагнемо і як уявляємо модель аграрного устрою, спираємось не на фантазії чи суб’єктивні бажання, а на врахування стану інституційного базису, його усвідомленості в національній

ідеї, на доказовість аргументів щодо можливостей зміни інститутів під параметри пропонованої моделі.

На рис. 15 наведено змістовну структуру візії моделі аграрного устрою. Підсумовуючи, можна сказати, що візія – це ідеологія моделі. Це складова моделі, яка формує як «візитівку», так і «рамки» для змісту її наступних складових: політики, реформ та управління.

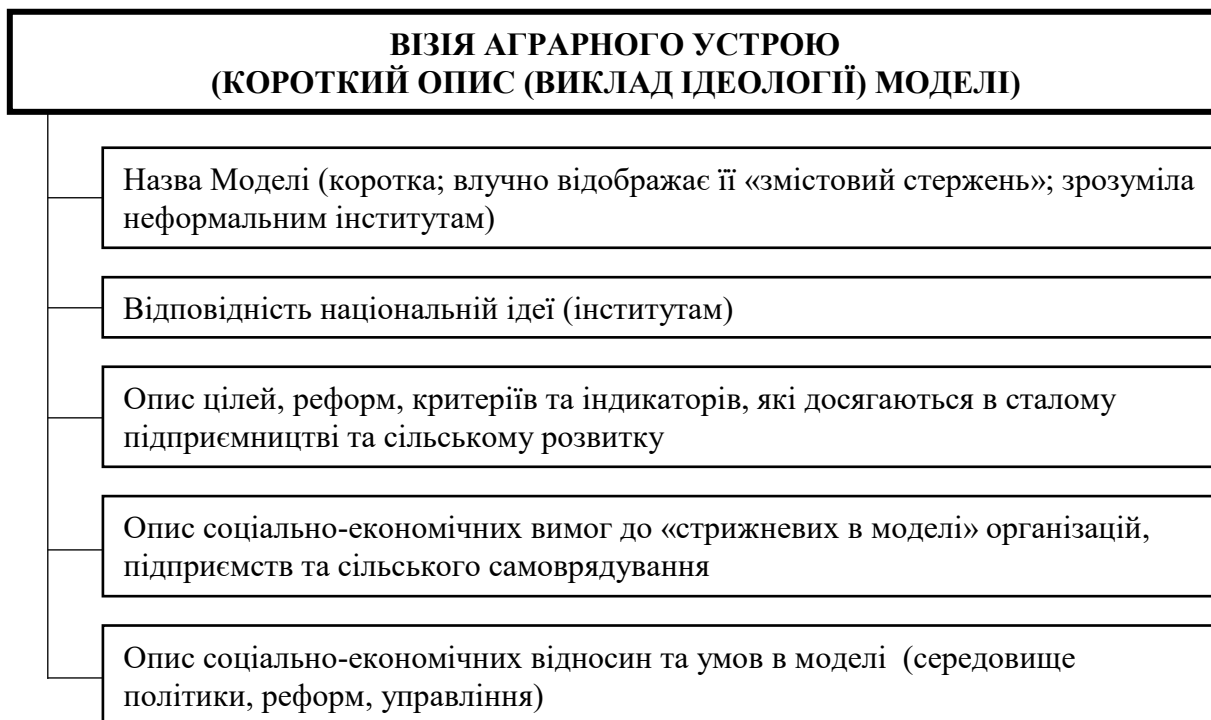

Рис. 15. Змістова структура Візії Моделі аграрного устрою

□ **Візія** – бачення аграрного устрою (аграрної політики).

«Підхід стратегій» має

-обмежене «бачення» від владних організацій;
-обмеження цілей лише формальною складовою інституту.

«Модельний підхід» має

-інституційний базис «бачення», з опорою на **неформальну складову інституту** та наукове забезпечення;
-націлений на весь інститут.

□ **Інституційна основа модельного формування візії** в «модельному підході» передбачає:

- 1) ідентифікацію контурів національної ідеї та їх ознаково-галузевого поглиблення;
- 2) застосування матриці системного розкриття намірів, способів та умов досягнення «візійного бачення».

Рис. 16. Базовість укорінено-прогресивного підходу формування візії моделі аграрного устрою

Таблиця 3

Ключові елементи матриці формування Візії моделі аграрного устрою на прикладі Селозберігаючої моделі аграрного устрою

Умови забезпечення (досягнення)	Специфіка розкриття контурів національних прагнень (ідеї)					
	селянино-центризм	земле-центризм	селоцентризм	глобальна місія	євро-інтеграція	Інше
Інклюзивність	+	+	+	+	+	
Підприємництво	+	+	+	+	+	
Самоврядність	+	+	+	+	+	
Державна підтримка	+	+	+	+	+	
Доступ до ресурсів	+	+	+	+	+	
САП ЄС і ЗЕД	+	+	+	+	+	
Інвестиційний клімат	+	+	+	+	+	
Інше						

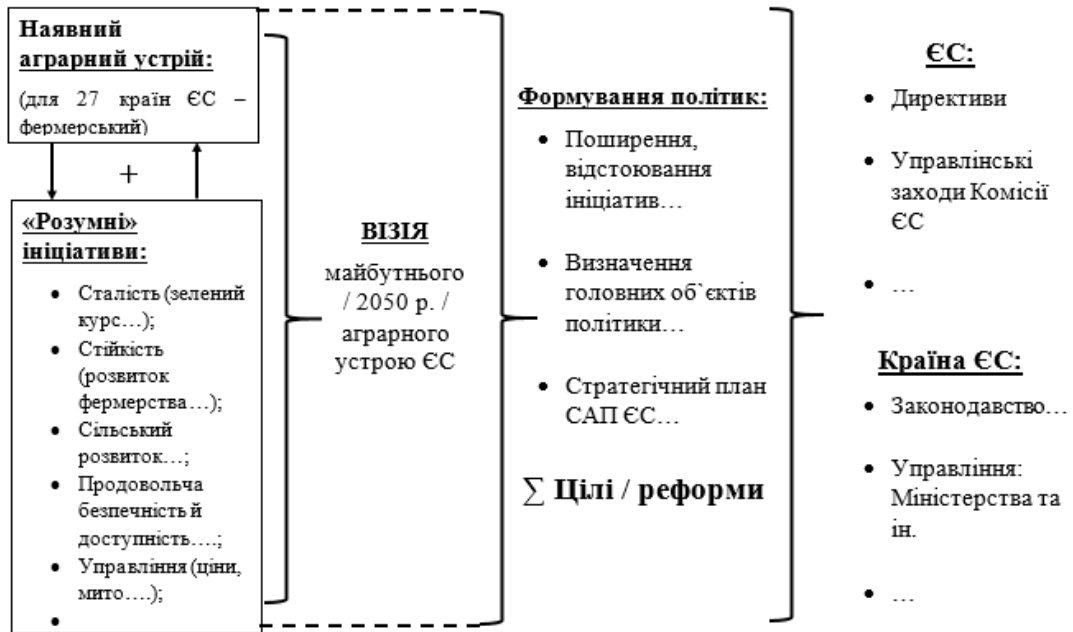

Рис. 17. САП ЄС: шлях моделі аграрного устрою через поширення «розумних» наукових ініціатив

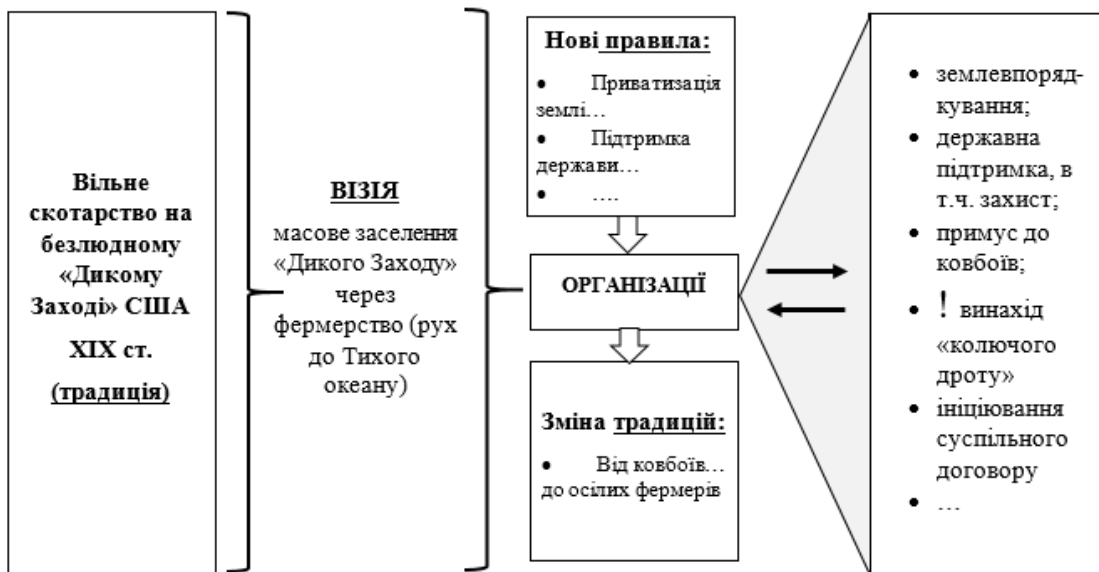

Рис. 18. «Правила» змінюють «традиції»: приклад суспільного договору ковбоїв з фермерами при освоєнні «Дикого Заходу» в США

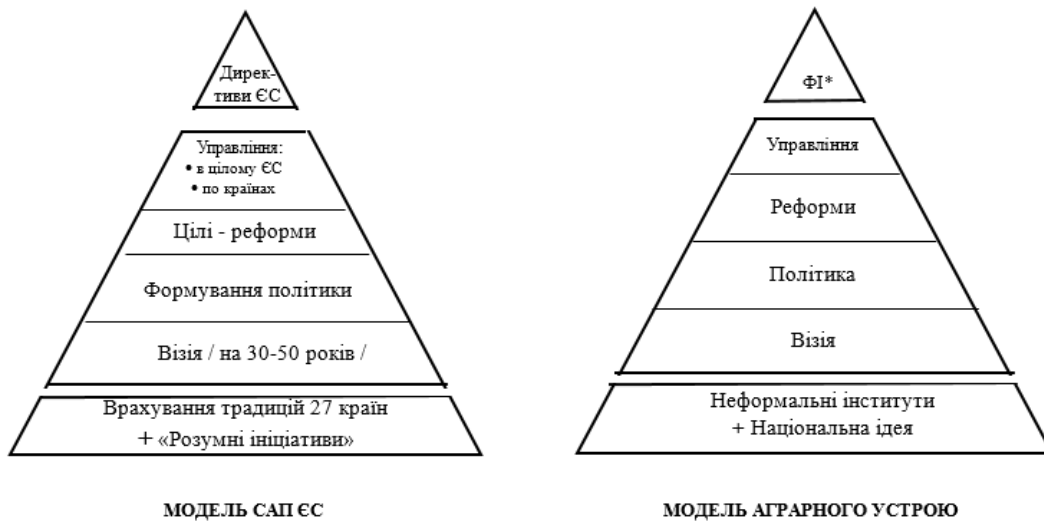

Рис. 19. Модель САП ЄС: тотожність з моделлю аграрного устрою

ІНСТИТУЦІЙНЕ ФОРМУВАННЯ ТА УЗГОДЖЕННЯ МОДЕЛІ АГРАРНОГО УСТРОЮ

Рис. 20. Інституційне формування та узгодження моделі аграрного устрою: організаційний алгоритм

«Громадсько-політична» складова (аграрна політика). В Україні є складнощі з прийняттям того, що складова «політика» в моделі соціально-економічного (в т.ч. і аграрного) устрою іде третьою в ієрархії (рис. 1). Ми

звикли, що панівна політика є визначальною і у нашої країни вона може реалізовувати інтереси проактивної меншості навіть всупереч інституційній базі (національній ідеї). По такій же інерції, ми перебільшуємо і значення в моделях прийдешньої до України політики ЄС. Звісно вона матиме вплив на формування візії та змісту моделей, але, з врахуванням її сприйняття інституційним базисом, його здатністю змінитися під цю політику. Очевидно і те, що українство (як європейська нація за інституційними цінностями) буде сприймати політику ЄС і не влаштовуватиме їй «майданів», при дотриманні цінностей ЄС і в Україні. Ось чому в моделях вплив «політики» є менш вагомим чим інститутів (хоча політика є організаційною складовою інституту).

При усьому цьому опис складової «політики» в моделі є важливим.

Поняття «політика» є вкрай багатограним та складним для модельної оцінки. І все ж, на наше узагальнення: «політика» – це публічна, вольова, організована діяльність групи людей по втіленню своїх ідей, поглядів, інтересів в соціально-економічному середовищі. В ідеалі «політика» через свою організаційну форму (політичну партію, громадські об'єднання, академії наук) прагне згуртувати, інтегрувати суспільство для реалізації інтересів конкретних верств населення, конкретного бізнесу, академічного середовища і інколи, навіть і конкретних особистостей. Зріла політична організація з відповідною ідеологією має за мету та завдання вплив на суспільну свідомість («неформальні інститути»), формування її цілей, бажань, очікувань, тобто і моделей соціально-економічного устрою.

«Аграрна політика» для нас – (1) це і як стратегічно зорієнтовані ідеологією (інтересами) наміри групи людей (партій, громадських об'єднань, науки), (2) так і їх вольові політично-правові та організаційно-управлінські заходи з реалізації своїх намірів в аграрній галузі та на сільських територіях. У розвиток цього розуміння, державна аграрна політика – це провладні (краще консенсусні) наміри та організаційно-управлінські зусилля, у першу чергу

галузевого державного апарату управління з реалізації офіційно задекларованої аграрної політики.

Наявність в аграрній політиці формалізованих моделей аграрного устрою забезпечує як публічну чіткість їх намірів, так і чіткість можливих вольових заходів з реалізації своїх моделей.

Розробляючи модель аграрного устрою України авторам важливо не лише розуміти які наявні політичні та громадські сили будуть її підтримувати, брати на озброєння, але і залучати широке коло представників до такої розробки. Певний досвід у цьому уже існує. Так, Селозберігаюча модель аграрного устрою розроблялась в НААН спільно з представниками Асоціації фермерів та приватних землевласників України (АФПЗ) та Аграрного Союзу України (АСУ), а її селозберігаюча парадигма ринку землі прийнята З'їздом АФП та Радою АСУ.

Такий підхід звісно посилює потенціал задумів моделей, але не гарантує її сприйняття та, тим більше, реалізацію владними політичними силами (які такий підхід, або таку модель не сприймають). В Україні аграрна політика реалізується без будь-якої формалізованої моделі аграрного устрою і виключно за інтересами правлячих груп по їх «тіньових організаціях». Ці інтереси формує в Україні вузький спектр інституційного середовища і він не відповідає широким інституціональним бажанням – національній ідеї. Разом з тим, євроінтеграційні процеси ще на початку 2000-х років сформували в Україні важливі правила для державної політики, а саме дотримання інтересів широкого інституційного середовища. Це інститут Державних секретарів та Громадських рад при міністерствах і відомствах. Але чому це зараз не працює в Україні пояснює саме її інституційний стан. Так у 2021 р. було обрано новий склад громадської ради при Мінагрополітики. Але оскільки до нього тоді не пройшли організації від аграрної олігархії, влада до цих пір не затвердила цей суспільний вибір та працює без громадської ради при Мінагрополітики. Стан інститутів дозволив владі ігнорувати «європейські правила», що забезпечують прийняття та реалізацію консенсусних (договірних) аграрних політик та

моделей аграрного устрою. За європейськими правилами кожна політична сила може відстоювати власну модель аграрного устрою, але навіть і владна політична сила має її провести через громадську раду та досягти її консенсусного сприйняття. Це забезпечує врахування у намірах моделі не вузьких, а широких інституційних інтересів.

Громадська рада при Мінагрополітики відкрито та таємно обирається з представників найбільш впливових галузевих об'єднань виробників та фахівців і є дорадчим органом міністерства у формуванні та реалізації аграрної політики.

При розробці наукового забезпечення моделі аграрного устрою мають бути враховані вимоги до її змісту, розгляду й проходження у громадській раді у рамках функціонування у трикутнику: «Держава – Громадськість – Наука».

Кожна з цих сторін представляє певні інтереси, своє бачення. Так, через громадські об'єднання реалізуються інтереси виробників та сільських громад. Держава знаходиться під впливом політичних інтересів «команд управління» міністерства. Наука має забезпечити суспільні інтереси. Оскільки держава має монополію на прийняття кінцевих рішень, наявність цього «трикутника» (як є у ЄС, і інших розвинутих країнах) забезпечує прозорість як обговорення, так і прийняття рішень.

В описі складової «політика» вказується, які політичні партії, громадські об'єднання розділяють ідеологію (візію) пропонованої моделі, як проводиться її наукова експертиза, як планується нормативно-правове утвердження консенсусного її варіанту. Які потрібні рішення Громадської ради, Колегії Мінагрополітики, Розпорядженням (чи інші документи) Кабінету Міністрів України, подання до Верховної Ради України відповідних законодавчих ініціатив (рис. 6). Слід враховувати, що у цьому ланцюзі рішень в Україні є проблеми олігархічних впливів на державну політику. Одним із шляхів подолання цих впливів є зусилля по розширенню суб'єктності законодавчих ініціатив на національні (галузеві) академії наук.

Складова «реформи». Для більшості вітчизняної економічної спільноти «реформи» є визначальними в аграрному устрою та політиці. Проте у нашій модельній ієрархії ця складова поступається інститутам та розглядається після візії та політики. Ці попередні складові і формують цілі та контури моделі, в рамках яких і моделюється сутність та зміст уже складової реформи.

Зазвичай зміст більшості прийнятих в Україні стратегій аграрного розвитку, на які ми посилались вище, являє собою саме складову «реформи» в моделі аграрного устрою. У кращому випадку опис у цих стратегіях реформ пов'язується з цілями аграрної політики ЄС, відповідними деклараціями ООН. Але при цьому автори не переймаються на якій інституційній основі з'явилися такі цілі там, наскільки їх запозичення без змін в інших складових вітчизняного інституту аграрного устрою, спрацюють в Україні. Відповідь чому самі по собі не спрацювали реформи з низки попередніх стратегій потрібно розглядати з позицій інституціональної теорії. Саме тому на її основі нами і обґрунтовується необхідність застосування модельного підходу до формування аграрного устрою та державної аграрної політики.

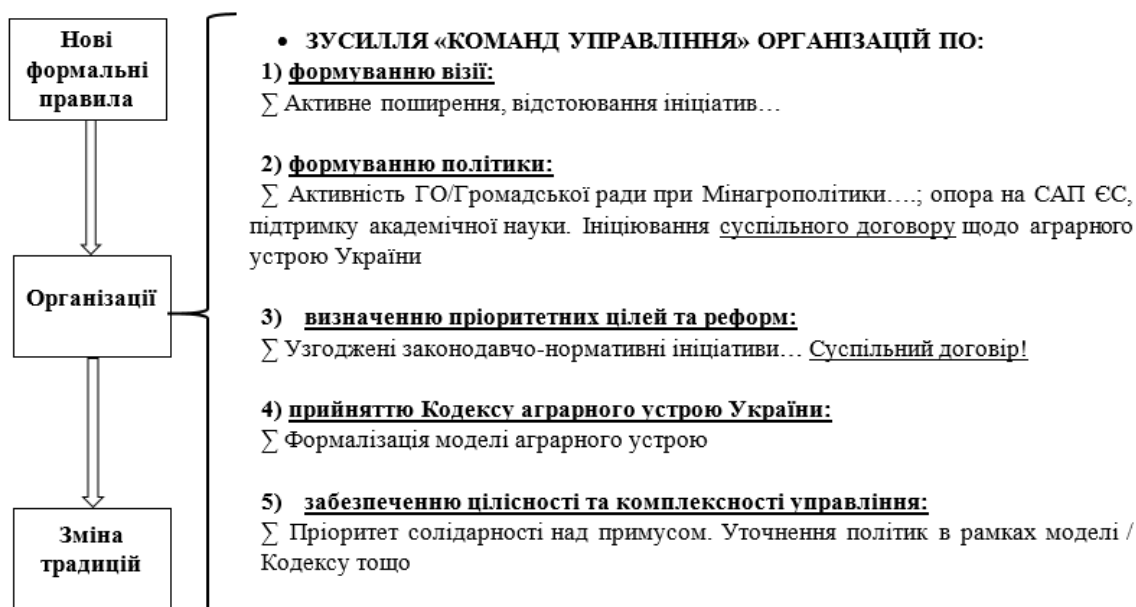

Рис. 21. Базовість «суспільного договору» та в цілому складової «організація» при зміні традицій формальними правилами

МОДЕЛЬНІ РАМКИ ДЛЯ РЕФОРМ

Класично реформи – це зміна наявних суспільних відносин та економічних умов діяльності. З інституціональним уточненням, реформи – це (1) зміна як «писаних» (формальні інститути), так і «неписаних» (неформальні інститути) традицій, відносин; (2) зміна умов та відносин і в організаційній складовій інституту.

Таке бачення нами сутності складової «реформи» дає розуміння того, що вони пов'язані з системним та комплексним застосуванням та завжди визначені та спрямовані певним станом інституту, ідеологією та політикою його зміни.

На сайті Коаліції «Реанімаційний пакет реформ» наводиться п'ять успішних реформ України: децентралізація; старт медичної реформи; нові антикорупційні органи; освітня реформа; початок реформи судової системи. Це дивна, на наш погляд, оцінка якраз і засвідчує нерозуміння «експертів» сутності реформ, її комплексної та системної інституційної базовості.

Найбільш успішною, з позиції вищезазначеного, для України була аграрна реформа 1999-2004 рр. Ця реформа змінила як «відносини» (перехід на ринкові форми господарювання, кооперація, орендні відносини, приватна власність на основні ресурси тощо), так і «умови діяльності» (податкові, фінансово-кредитні, зовнішньоекономічні, регуляторні, цінові тощо). Ця реформа має явну результативність – збільшення продуктивності в експортоорієнтованому сегменті, забезпечені продовольчої безпеки, стійкість приватного інтересу та інше. Проте подальше недотримання «Модельної рамкості» та пов'язаний з цим, і не тільки, «хаос» політичних впливів врешті-решт призвів до результативності і аграрних реформ до «олігархічного» стану економічних відносин та умов занепаду сільських територій.

Отже, відсутність задекларованої модельної рамковості дозволило з 2005 року неопублічно спрямувати аграрні реформи з «європейського шляху розвитку підприємництва і сільських територій» на «латиноамериканський»

чи «мадагаскарський» агрохолдинговий континент. Врешті-решт усіма «реформами» (земельною, бюджетною, фінансово-кредитною, податковою) сповна скористався лише великий олігархічний бізнес. Галузь критично втрачає основу своєї економіки – середній клас, доступність прийдешніх поколінь селян до земельних та інших ресурсів, просторовий розвиток та багато інших базових умов сталого розвитку.

На рис. 7 відображено як визначальність для змісту тих чи інших реформ моделі аграрного устрою, так і синергетичний, комплексний характер їх змісту задля реалізації ідеології цілей моделі. При усій важливості земельної чи будь-якої іншої реформ, вони є лише механізмами досягнення цілей, візії моделі. Саме «рамки» моделі наповнюють зміст реформ і не дозволяють закладати у них іншу ідеологію, інші інтереси. Наявність моделі створює механізм політичного та громадського контролю за законодавчими та нормативними ініціативами (реформами).

З іншої сторони, наявність моделі дозволяє формувати синергетичну комплексність реформ, що дозволяє підвищувати їх ефективність у досягненні цілей обраного аграрного устрою. Наприклад, земельна реформа у першу чергу узгоджується з кадастровою, адміністративно-територіальною і т.д.

Описуючи Модель в частині її складової «Реформи», більш доцільно, на наш погляд, користуватись табличною формою. Її спрощений варіант подано в табл. 4.

Таблиця 4

Зміст та узгодженість реформ

№ п/п	Моделні цілі реформ (до чого прийти)	Перелік реформ (комплекс)	Основні напрями реалізації реформи (що зробити)
1	2	3	4
	Які нормативно-правові акти змінити (прийняти)	Заходи «команд управління»
	5	6	7

МОДЕЛЬ АГРАРНОГО УСТРОЮ

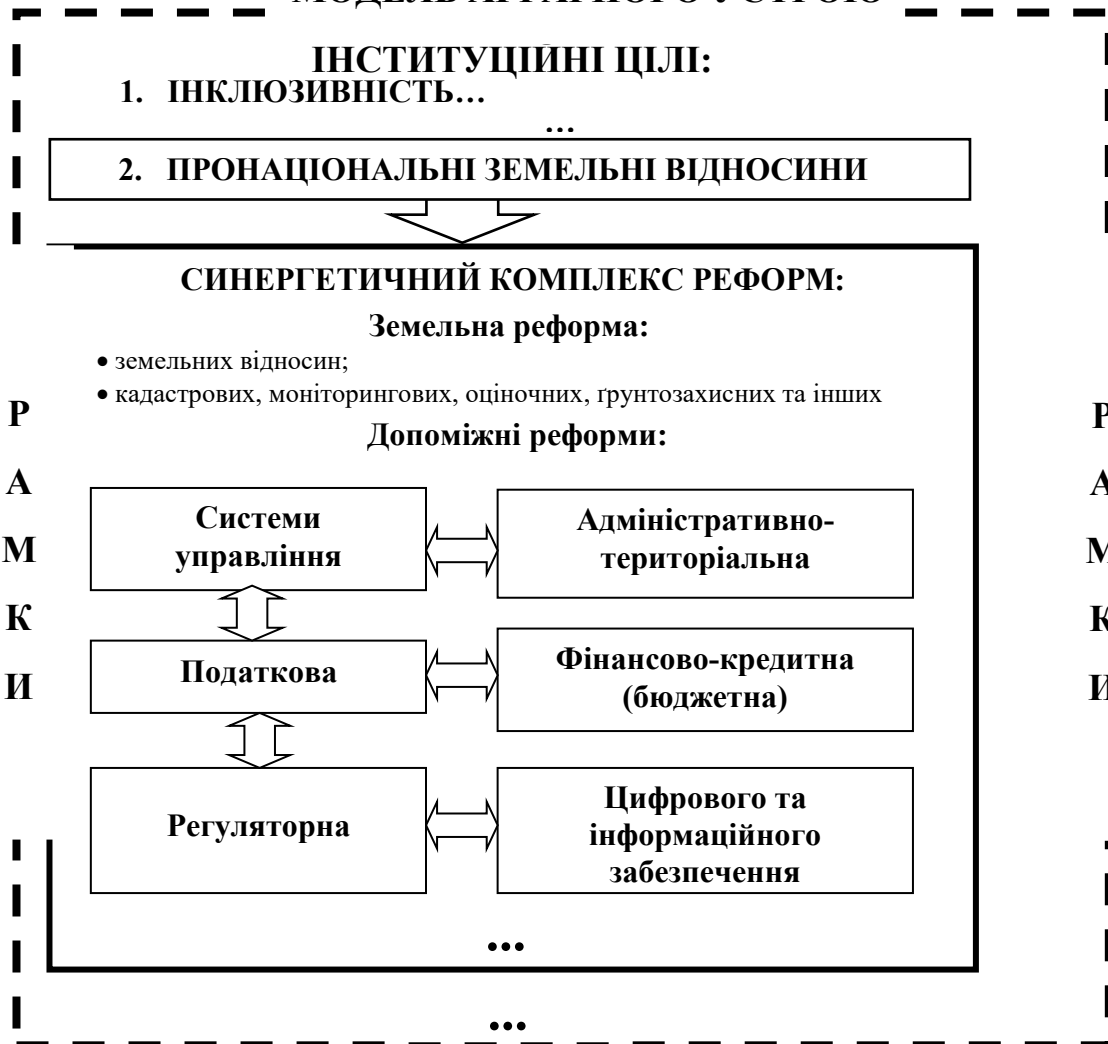

Рис. 22. Модельна спрямованість (рамковість) цільової синергії комплексу аграрних реформ

ДІЇ «КОМАНД УПРАВЛІНЦІВ» З РОЗРОБКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ

Управління» в моделі аграрного устрою. Зазвичай поняття «управління» має досить широке трактування й, відповідно, складнощі в науково-прикладному застосуванні. І все ж, базуючись на попередньому, якщо візія, політика та реформи є певним «розумом» організацій, то управління є їх волею та силою – зусиллями.

«Управління» узагальнено нами як цілеспрямований, вольовий вплив організацій на об'єкти задля досягнення певної мети, цілей. Управління – це

процес дій «команд управління» певних організацій задля забезпечення розвитку у визначеному напрямку. У нашому випадку – це організаційні системні, комплексні заходи команд усіх рівнів галузевого управління задля досягнення цілей обраної моделі аграрного устрою. Визначальними в управлінні є спрямування зусиль на виконання завдань обраної візії моделі, цілей та реформ моделі, на підставі яких здійснюється відповідна аграрна політика та реформи.

Управління здійснюється в організаціях. Як зазначалось вище, «команди управління» є їх рушійною силою. Складова «управління» в моделі здійснює зусилля задля реалізації задумів моделі по всіх рівнях організації: від профільного центрального органу виконавчої влади та його регіональних й спеціалізованих структур до підприємств й організацій.

Структура складової управління в моделі аграрного устрою зображена розкриває рівні всієї «команди» зі своїми компетенціями, що органічно поєднані метою, цілями та засобами досягнення цієї моделі.

Найвищим рівнем (I) є профільні служби віце-прем'єра Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України, головним завданням яких є забезпечення відповідних законодавчих та нормативно-правових основ реалізації моделі (змін до Конституції України, Кодексів України, прийняття Закону України «Про аграрний устрій» і т.п.).

На (II) рівні управління здійснює центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ) – профільне міністерство, яке за прикладом країн ЄС, має два напрями управління: аграрною політикою (розвиток виробництва, зовнішньоекономічна діяльність...) та розвитком сільських територій. Цей орган управління органічно поєднує дорадницькі ініціативи та експертизи наявних при ньому Громадської Ради та науково-експертних (технічних) рад. Головним завданням цього рівня управління є підготовка законопроектів та інших нормативно-правових актів, контроль дотримання «правил гри», експертна та оціночна робота стану інституційного середовища, ефективності

аграрної політики та реформ. Прикладання інших зусиль задля реалізації обраної моделі аграрного устрою.

Наступним (III) рівнем «командного управління» є зусилля громадських об'єднань виробників, фахівців та сільських громад, науково-освітніх інституцій направлене на посилення громадської активності щодо прийняття та контролю дотримання цілей моделі, наукового та кадрового забезпечення цих процесів.

Досягнення цілей (візії) моделі аграрного устрою здійснюється і на рівні управління підприємствами, кооперативами та іншими організаціями, управлінням сільськими громадами та їх виконавчими органами (IV). Вони, розділяючи ці модельні цінності, мають їх за орієнтири в меті, візії, політиці своїх підприємств та організацій. Важливою є і їх участь в суспільному контролі за дотриманням «модельної політики» владними структурами, політичними партіями, громадським рухом. Модель може розглядати і зусилля організацій без юридичного статусу (V). Наприклад, об'єднання задля формування цифрових «візитівок» села, його інвестиційної привабливості з залученням вчителів та школярів; активізація сільської спільноти у «чатах сіл» тощо.

Загалом (рис. 8) «команда управління» як рушійна сила «організацій» забезпечує не тільки формалізацію моделі (спочатку організовує обговорення пропозицій, потім – прийняття «консолідованої моделі», далі – формує законодавчі ініціативи), але і організовує зусилля по втіленню цієї моделі. Цим забезпечується сталість конструкту державної аграрної політики. Вона отримує захист від олігархічних впливів, непрофесіоналізму та безконтрольності чиновників, розбалансованості цілей та заходів на різних рівнях управління.

Складова «управління» в структурі моделі є вершиною її «піраміди», бо потребує узгодженого з іншими складовими опису всього спектру своїх зусиль як на законодавчому, так і виконавчому рівнях, рівнях громадських об'єднань та бізнесу. Таким чином, прослідковується й підтверджується інституційна

базовість модельного підходу до формування (опису) аграрного устрою, розбудови державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій.

Як видно з рис. 23, структуру та зміст моделі аграрного устрою (яку вище подано у вигляді піраміди рис.1) можна розглядати і через призму структури та функціонування моделі соціально-економічного інституту (рис. 23). Аграрний устрій є нічим іншим як соціально-економічним інститутом (складовою національного соціально-економічного інституту, складовою глобального (європейського) аграрного устрою з національними особливостями).

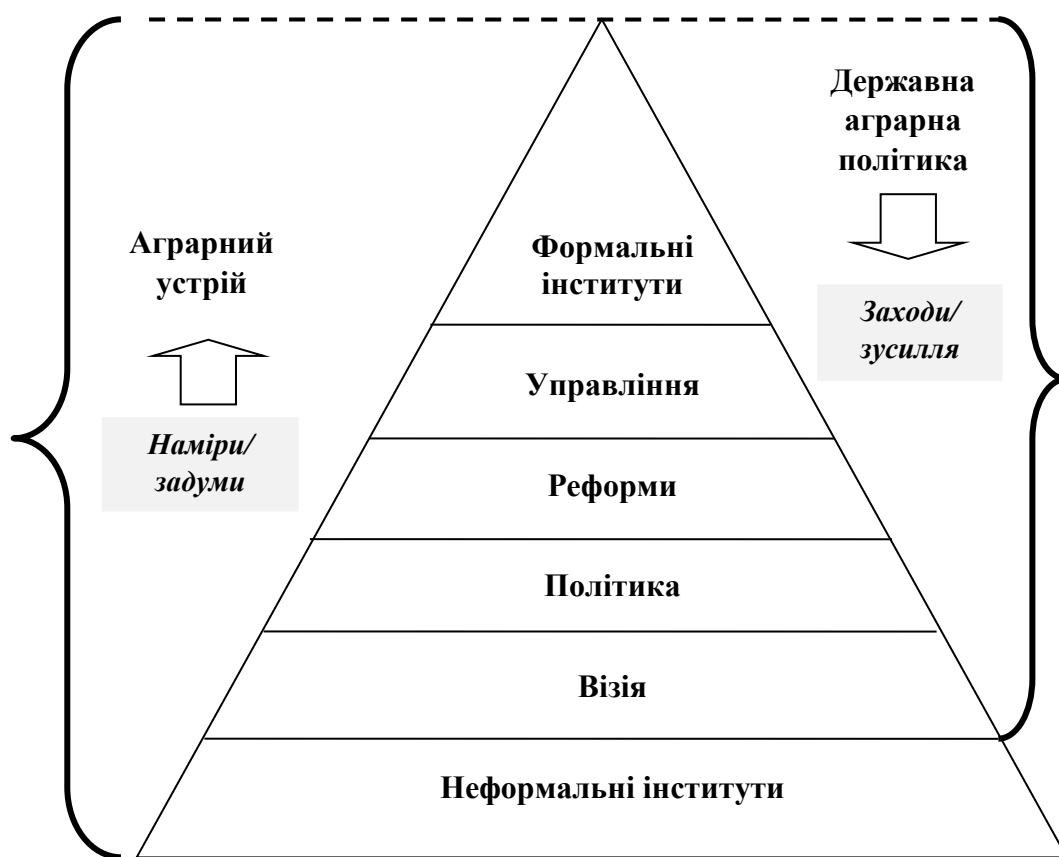

Рис. 23. Інституційна сутність аграрного устрою та його складової – державної аграрної політики

Отже, аграрний устрій – це інститут: (1) формалізований «правилами гри»; (2) визначений інтересами причетної частини суспільства

(неформальними інститутами); (3) реалізований зусиллями «команд управління» причетних організацій (Σ), що формує порядок суспільних відносин та економічних, соціальних й екологічних умов сільськогосподарської діяльності й розвитку сільських територій.

Модель аграрного устрою – це описана (візуалізована іншими методами) «картина» соціально-економічного інституту, що відображає (характеризує) порядок уставлених (моделлю) відносин та умов як щодо сільськогосподарського виробництва й життєдіяльності на сільських територіях, так і реалізацією Україною глобальної продовольчої місії, використання в національних інтересах її земельного та інших природних багатств.

Іншими словами, аграрний устрій як інститут – це усталений порядок соціально-економічної життєдіяльності на сільських територіях. «Модель аграрного устрою» як уявна «картина інституту» – це науково-описовий наявний чи бажаний порядок соціально-економічної життєдіяльності на сільських територіях.

Державна аграрна політика (рис. 24) – це формалізована (законодавчо-нормативна) та організаційно-управлінська складова інституту аграрного устрою, що (1) забезпечує реалізацію намірів зацікавленої групи людей (неформальні інститути, політика), (2) шляхом проведення організаційно-управлінських (реформи управління) та законодавчо-нормативних (формальні інститути) заходів і зусиль (Σ) задля досягнення цілей наявного чи бажаного аграрного устрою (візія).

Іншими словами, державна аграрна політика – це формалізовані нормативно-правові та організаційно-управлінські зусилля і заходи по втіленню намірів й задумів наявного або бажаного аграрного устрою.

Модель аграрного устрою можуть пропонувати суспільству будь-які зацікавлені особистості чи організації. Втілення (реалізація того чи іншого варіанту) аграрного устрою в Україні може бути як усвідомлене (чітко визначене, описане, публічно обговорене по моделі), так і неусвідомлене

(аграрний устрій формується «хаотично», під впливом змінних інтересів, олігархічних можливостей тощо). У зрілих суспільствах, розвинутих країнах спочатку моделюють найбільш ефективний (за потенціалом їх інститутів) порядок відносин й умов, а потім прикладають максимум організаційно-управлінських зусиль до розбудови бажаного аграрного устрою.

Певним орієнтиром для ідеологій (візій) моделей є євроінтеграція України. Важливими є й орієнтири майбутньої Української доктрини Президента України.

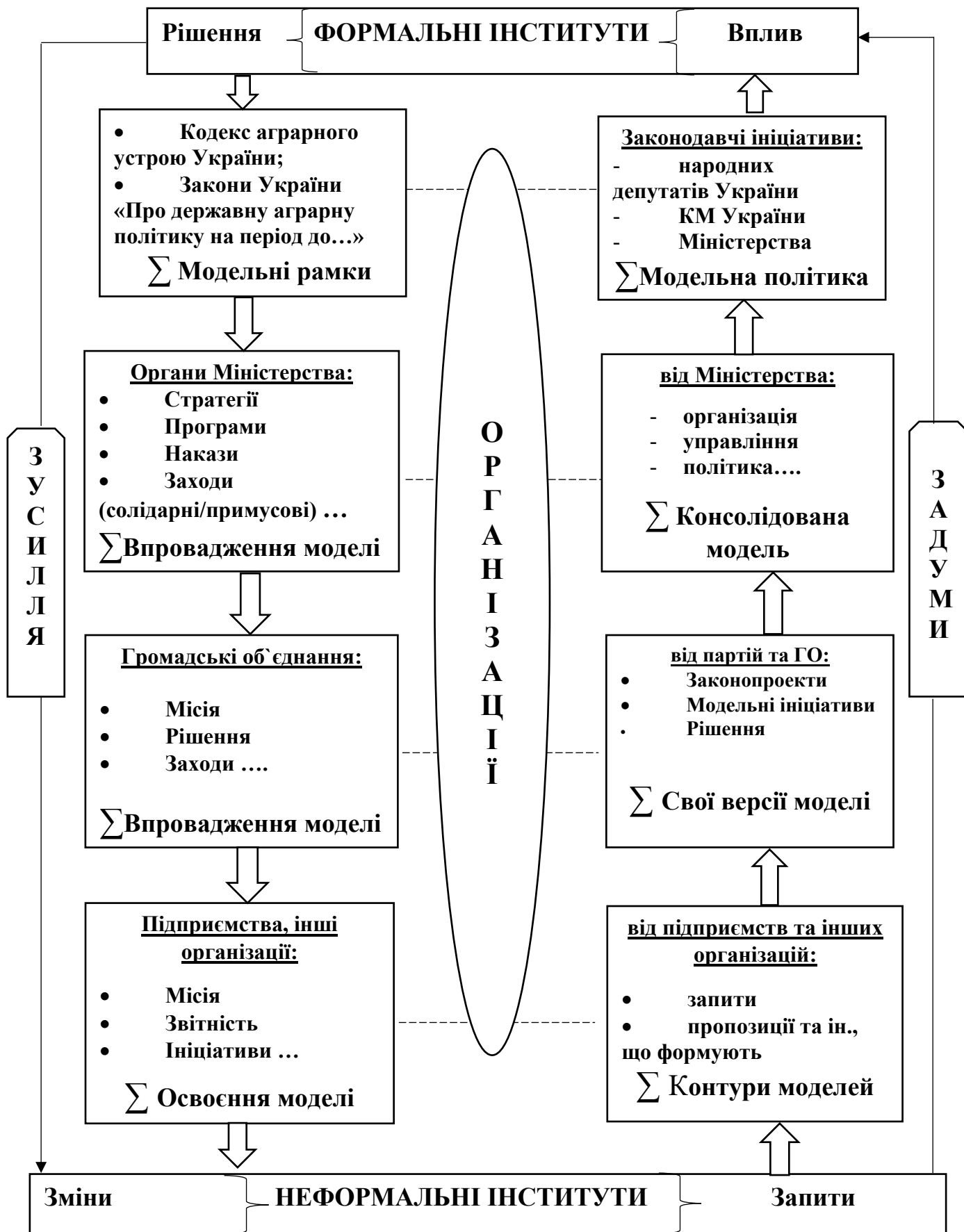

Рис. 24. Інституційна модель системної узгодженості дій управлінського забезпечення аграрного устрою та державної аграрної політики

Рис. 25. Розвиток інституту аграрного устрою: алгоритм організаційно-інституційного забезпечення

Таблиця 4

Організаційний алгоритм: пріоритетні заходи «команд управління» усіх рівнів організацій по забезпеченню формування та реалізації моделі аграрного устрою

№ п/п	Заходи по забезпеченню формування аграрного устрою та ДАП*	Заходи по реалізації моделі аграрного устрою та ДАП*
I рівень суб'єктів законодавчо-нормативних ініціатив (профільні комітети ВРУ, КМУ та ін.)		
1
2
II рівень (системи Мінагрополітики та ін.)		
1
2
III рівень (галузевих громадських об'єднань)		
1
2
IV рівень (підприємств та інших організацій)		
1
2

*ДАП – державна аграрна політика

ВИСНОВКИ

Реалізуюючи модельний підхід до формування аграрного устрою й реалізації державної аграрної політики та політики сталого розвитку сільських територій, Україна:

1) Знімає національне загострення щодо територіальної монополізації аграрного бізнесу, «прихватизації» земель сільськогосподарського призначення під час війни, продовження державної аграрної політики в інтересах галузевої олігархії. Базування моделі аграрного устрою на інтересах широких верств неформальних інститутів, врахування та зміни з новим сприйняттям українцями національної ідеї, наявність візії моделі в ідеології політичних сил й громадських об'єднань виробників, її обговорення й утвердження Громадськими радами, суспільне обговорення визначених рамками моделі реформ, забезпечує прозоре, а, головне, консолідоване сприйняття закладеної в моделі державної політики більшістю суб'єктів господарювання в галузі та суспільства в цілому.

2) Усуває спотворення реальності, парадоксу вітчизняної політики, коли де-юре декларується фермерський аграрний устрій, а фактично реалізовується агрохолдинговий. Коли податковими, бюджетними, орендними, фінансово-кредитними та іншими преференціями «наче для усіх», сповна користується лише великий бізнес. Модельний підхід встановлює прозорі рамки для спрямування реформ, управлінських заходів (преференцій та іншого) по певному «фарватеру» модельної ідеології. Наявність опису моделі дозволяє галузевій громадськості контролювати дотримання «командами управління» модельної політики в законодавчо-нормативному полі, підготовці та запровадженні відповідних стратегій та програм.

3) Забезпечує сталість та стійкість конструкту державної аграрної політики, усуває її непослідовність, олігархічну сутність та порушення національних інтересів. Модель формує чіткі та захисні рамки, конструкт для продуктивних політичних та організаційно-управлінських впливів (заходів) в

державній аграрній політиці. Починаючи від формування відповідної ідеології, політики, організації прийняття моделі, втілення її задумів в реформи, законодавчі ініціативи, закінчуючи комплексом зусиль по прийняттю і впровадженню Закону України «Про аграрний устрій України», Стратегій, Програм, заходів Уряду, міністерств, громадських об'єднань, підприємств та організацій.

4) Формує чітку структуру державницької відповідальності за аграрну політику, усуває «хаос» від ліквідацій чи об'єднань галузевих центральних та регіональних органів управління, від некомпетентного та корумпованого втручання політиків й великого бізнесу. Модельний підхід забезпечує чітку відповідальність за аграрну політику політичних сил, громадських об'єднань усіх рівнів галузевого управління в межах їх модельних ініціатив та посадових зусиль з реалізації моделі.

5) Формує чіткі уявлення для суспільства, його контрольні можливості за реалізацією політики пронаціонального аграрного устрою, через механізми народних петицій, інших впливів на спотворення чи зволікання влади у цьому. Модельний підхід дозволяє кожному громадянину (в т.ч. інвестору) через «опис моделі» розуміти як реалізовується державна аграрна політика як щодо розпорядження унікальними земельними ресурсами, розкриття потенціалу України у глобальній продовольчій сфері, політики сталого розвитку її сільських територій, так і іншого.

6) Розглядає модельний підхід (його інституційну базовість) не лише до формування устрою, державної політики в аграрній сфері, але і до інших сфер економіки та пов'язаної з ними життєдіяльності. На одинадцятому році страшної війни було б доцільно і змодельювати устрій та державну політику України воєнного стану та повоєнного відновлення.

Висновки (1) фундаментального характеру

- поглиблено теоретичні уявлення і сутнісно-змістове наповнення категорії «устрій», доведено, що аграрний устрій (як і будь-який інший соціально-економічний інститут) має ознаки інституту;
- долучено до економічної теорії та практики механізм пізнання інституційних інтересів через розкриття контурів (поглиблених аспектів) національної ідеї, що забезпечує сприйняття і реалізацію модельних цілей;
- розроблено алгоритми конструювання моделі аграрного устрою, запропоновано методологію і методи змістового наповнення її складових;
- запропоновано механізм соціалізації активності причетних до аграрного устрою й політики організацій (людей). Визначено шлях формалізації (інституціоналізації) їх прагнень в узгодженій моделі й законодавчо-нормативних актах;
- уточнено понятійно-категоріальний апарат, зокрема, категорій «аграрний устрій», «модель аграрного устрою», «державна аграрна політика».

Рис. 27. Основні висновки фундаментального характеру

Висновки (2) прикладного характеру

Реалізуючи модельний підхід до формування аграрного устрою і втілення державної аграрної політики, Україна:

- створює зрозумілу широкому колу організацій систему пізнання і конструювання змін, усвідомлення того, який аграрний устрій нині є і який потрібно формувати в національних інтересах при запровадженні САП ЄС;
- дістає розуміння обмеженості «підходу стратегій» і потреби в застосуванні «модельного підходу» до формування аграрного устрою і державної аграрної політики на базі політики сталого розвитку;
- отримує інституційний механізм соціалізації політик розвитку через залучення широкого кола організацій до формування і реалізації прогресивних моделей устрою;
- формує базу суспільного договору щодо аграрного устрою, забезпечує сталість і стійкість конструкта державної аграрної політики, усуває її непослідовність;
- розглядає модельний підхід не лише до формування устрою і державної політики в аграрній сфері, а й до інших галузей економіки і пов'язаної з ними життєдіяльності, у першу чергу — політики України воєнного стану і повоєнного відновлення.

Рис. 28. Основні висновки прикладного характеру

За результатами досліджень:

- поглиблюються фундаментальні уявлення та сутнісно-змістове наповнення категорії «аграрний устрій», що має характеристики і ознаки соціально-економічного інституту. Аграрний устрій – це інститут, що

класично має інституційні полюси (формальні й неформальні) та організаційні інституції. Між собою вони є нерозривними та взаємодоповнюваними. Зміна чи розвиток аграрного устрою в потрібному напрямі відбувається лише за умови задіяння усіх складових інституту, а не лише якихось його частин (складових), як є натеper у «підході стратегій». Таке уявлення дозволяє закладати в програмно-стратегічні документи з розвитку аграрного устрою та державної аграрної політики теоретико-прикладні доктрини й інструментарій, що змінюють інститути в цілому, а не лише частину їх складових. Це посилює дієвість нормативно-правових документів та унеможлиблює олігархічне спотворення їх практичної реалізації;

- формується методологія моделювання інституту аграрного устрою та державної аграрної політики; визначаються її складові та їх змістовне наповнення; долучаються до економічної теорії та практики механізми пізнання інституційних інтересів через розкриття контурів національної ідеї (її «галузевих ознак»). Це забезпечує політико-громадянську усвідомленість наявного в Україні аграрного устрою та вектор його змін в національних інтересах при запровадженні Спільної аграрної політики ЄС;

- розкривається зміст та дієвість в аграрній політиці організаційних складових інституту аграрного устрою через виділення їх візійної, політичної, реформаторської та управлінської діяльності, при формуванні та реалізації Програм (моделей) розвитку аграрного виробництва й сільських територій, дотримання європейських політик сталого розвитку. Це створює дієвий механізм формування й впровадження державної аграрної політики по досягненню прийняттого для національних інтересів та Спільної аграрної політики ЄС аграрного устрою України;

- пропонується застосування інституційних доктрин при відпрацюванні алгоритму конструювання моделі аграрного устрою та державної аграрної політики, що формує узгодженість структур та взаємопов'язаність й комплексність змісту відповідних нормативно-правових документів та програм з їх реалізації;

- вибудовуються, на принципах державно-приватного партнерства та громадянського суспільства, нові контури (підходи) до організації формування інституційно узгодженої моделі аграрного устрою, її формалізації в нормативно-правових та корпоративних документах (від рамкового Кодексу аграрного устрою України до Наказів державних органів галузевого управління й Рішень галузевих громадських об'єднань та об'єднаних груп підприємств) та подальша організація узгоджених зусиль усіх рівнів «команд управління» по втіленню модельних задумів з розбудови в Україні пронаціонального та євроінтегрованого інституту аграрного устрою.

Наразі ці пошукові дослідження продовжують знаходитись на початковій стадії. Загальна кількість публікацій безпосередньо по темі обмежена (10), а дотичних – недостатня (50). Актуальність досліджень потребує зміни їх статусу з пошукових до основних в НААН та підтримки від Національного фонду досліджень України.

Перспективами подальших наукових розвідок є розробка та обґрунтування стратегій повоєнної капіталізації та інклюзивного розвитку сільських територій України нас основі модернізованої до потреб післявоєнного відбудови держави селозберігаючої моделі аграрного устрою.